O‘ZBEK MILLIY REALIYALARINI INGLIZ TILIGA TARJIMA QILISH USULLARI

Abduraimov Muhammadali O‘ktamjon o‘g‘li,
FarDU, Lingvistika (ingliz tili) 1-kurs magistranti
abduraimovmuhammadali24@gmail.com

Annotatsiya: *Milliy madaniyatni xalqaro auditoriyaga yetkazishda realiyalar tarjimasi asosiy qiyinchiliklardan biri hisoblanadi. Maqolada o‘zbek tilidagi 15 ta realiyaning ingliz tiliga berilish usullari qiyosiy, kontekstual va tasniflash usullari yordamida tahlil qilindi. Transkripsiya bilan qisqa izohni birlashtirgan kombinatsiyalangan usul eng samarali ekani, usul tanlash esa matn turi va o‘quvchiga bog‘liqligi asoslandi. Rus tili orqali o‘tgan shakllar o‘rniga o‘zbekcha asl shakllarni izchil qo‘llash taklif etildi.*

Kalit so‘zlar: *realiya, tarjima usuli, transkripsiya, kalka, tasviriy tarjima, ekvivalentlik, milliy kolorit.*

Abstract: *Translating realia is one of the main challenges in presenting national culture to an international audience. The article analyses how 15 Uzbek realia are rendered into English using comparative, contextual and classification methods. Combining transcription with a short explanation proves the most effective strategy, while the choice of method depends on text type and readership. Consistent use of original Uzbek-based forms instead of Russian-mediated ones is recommended.*

Keywords: *realia, translation strategy, transcription, calque, descriptive translation, equivalence, national colour.*

Kirish

O‘zbekistonning xalqaro turizm, madaniy va ilmiy hamkorlikdagi ishtiroki kengayib borar ekan, o‘zbek milliy madaniyatiga oid matnlarni ingliz tiliga tarjima qilishga bo‘lgan ehtiyoj ham ortmoqda. Bunday matnlarda tarjimon eng ko‘p qiyinchilikka uchraydigan birliklar realiyalardir. Realiyalar muayyan xalqning turmushi, urf-odatlari, tarixi va madaniyatiga xos bo‘lib, boshqa tillarda aniq muqobilga ega bo‘lmagan so‘zlardir. “Mahalla”, “hashar”, “sumalak”, “do‘ppi” kabi so‘zlar o‘zbek o‘quvchisi uchun tanish bo‘lsa-da, ingliz tilida so‘zlashuvchi o‘quvchi uchun izohsiz tushunarsiz qolishi mumkin. Ayniqsa, Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlarga bag‘ishlangan turistik matnlar, milliy oshxona va

ACADEMIC SCIENCE PUBLISHING

hunarmandchilik haqidagi materiallar, shuningdek, o‘zbek badiiy adabiyotining ingliz tiliga tarjimalarida realiyalar ko‘p uchraydi.

Realiyalarni noto‘g‘ri yoki izchil bo‘lmagan tarzda tarjima qilish milliy koloritning yo‘qolishiga yoki, aksincha, matnning tushunarsiz bo‘lib qolishiga olib keladi. Shu bois tadqiqotning maqsadi o‘zbek milliy realiyalarini ingliz tiliga berish usullarini tasniflash, ularning afzallik va kamchiliklarini aniqlash hamda matn turiga qarab usul tanlash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Realiyalar tarjimasi masalasi tarjimashunoslikda keng o‘rganilgan. S. Vlaxov va S. Florin realiyalarni predmet, mahalliy va vaqt belgilariga ko‘ra tasniflab, ularni tarjima qilishning asosiy yo‘llari sifatida transkripsiya, kalka, yangi so‘z yasash, taxminiy tarjima va tasviriy tarjimani ajratib ko‘rsatganlar (Влахов va Флорин, 1980). P. Nyumark esa madaniy so‘zlarni toifalarga ajratib, transferens, funksional ekvivalent, tavsifiy ekvivalent hamda bir necha usulni birlashtiruvchi kuplet va triplet usullarini taklif etgan (Newmark, 1988).

Tadqiqotchilar realiyaning o‘ziga xosligi uning faqat predmetni nomlashida emas, balki milliy va tarixiy kolorit tashishida ekanini ta’kidlaydilar (Влахов va Флорин, 1980). Boshqacha aytganda, realiya denotativ ma’no bilan birga muayyan madaniy assotsiatsiyalarni ham ifodalaydi. Masalan, “choyxona” so‘zi nafaqat choy ichiladigan joyni, balki erkaklarning suhbatlashadigan, mahalla hayoti muhokama qilinadigan an’anaviy maskanini ham anglatadi. Tarjimada aynan shu qo‘shimcha mazmunni saqlash asosiy qiyinchilik tug‘diradi.

M. Beyker so‘z darajasidagi ekvivalentsizlik holatlarini tahlil qilib, madaniyatga xos tushunchalarni berishda o‘zlashma so‘zni izoh bilan qo‘llash va tushuntirish orqali tarjima qilish strategiyalarini asoslagan (Baker, 2011). Y. Nayda formal va dinamik ekvivalentlikni farqlab, tarjima o‘quvchiga asl matn kabi ta’sir ko‘rsatishi lozimligini ilgari surgan (Nida, 1964). L. Venuti esa tarjimadagi xorijiylashtirish va mahalliylashtirish strategiyalarini bir-biriga qarama-qarshi qo‘yadi (Venuti, 1995). V.N. Komissarov tarjimaning lingvistik nazariyasida ekvivalentlik darajalarini ishlab chiqqan (Комиссаров, 1990). O‘zbek tarjimashunosligida G‘. Salomov va Q. Musayevning ishlarida milliy xususiyatlarni tarjimada saqlash masalasiga alohida e’tibor qaratilgan (Salomov, 1983; Musayev, 2005).

Tadqiqot materiali sifatida o‘zbek madaniyatining turli sohalariga, ya’ni taom, kiyim, maishiy turmush, ijtimoiy hayot, marosim va san’atga oid 15 ta realiya tanlab olindi. Har bir realiyaning ingliz tilidagi mumkin bo‘lgan berilish variantlari qiyosiy, kontekstual va tasniflash usullari asosida tahlil qilindi. Baholashda ikki mezon qo‘llandi: milliy koloritning saqlanishi va xorijiy o‘quvchi uchun tushunarlilik.

Natijalar va muhokama

Tahlil natijalari jadvalda umumlashtirilgan (1-jadvalga qarang).

1-jadval: O‘zbek realiyalarining ingliz tiliga berilish usullari

№	Realiya	Inglizcha berilishi	Tavsiya etilgan usul
1.	palov	plov	transkripsiya
2.	somsa	somsa (baked pastry with meat filling)	kombinatsiyalangan
3.	non	non (Uzbek round flatbread)	kombinatsiyalangan
4.	sumalak	sumalak (sweet wheat-sprout paste cooked for Navruz)	kombinatsiyalangan
5.	tandir	tandir (clay oven)	kombinatsiyalangan
6.	choyxona	choyxona (teahouse)	kombinatsiyalangan
7.	do‘ppi	doppi (embroidered skullcap)	kombinatsiyalangan
8.	chopon	chopon (quilted robe)	kombinatsiyalangan
9.	ko‘rpacha	korpacha (thin quilted floor mattress)	kombinatsiyalangan
10.	beshik	cradle	taxminiy tarjima
11.	mahalla	mahalla (self-governing neighbourhood community)	kombinatsiyalangan
12.	hashar	hashar (voluntary community work)	kombinatsiyalangan
13.	kelin salom	the bride’s greeting ceremony	tasviriy tarjima
14.	Navro‘z	Navruz (spring New Year festival)	kombinatsiyalangan
15.	dutor	dutor (two-stringed lute)	kombinatsiyalangan

Jadvaldan ko‘rinadiki, 15 ta realiyadan 12 tasida (80%) kombinatsiyalangan usul, ya’ni transkripsiya bilan qisqa izohni birga berish eng maqbul yo‘l sifatida baholandi. Bu usul P. Nyumark taklif etgan kuplet strategiyasiga mos keladi (Newmark, 1988). Masalan, “mahalla” so‘zini “neighbourhood” deb tarjima qilish uning o‘zini o‘zi boshqarish organi sifatidagi ijtimoiy-huquqiy mazmunini yo‘qotadi. “Mahalla (a self-governing neighbourhood community)” shakli esa ham

ACADEMIC SCIENCE PUBLISHING

milliy koloritni, ham tushunarlilikni ta’minlaydi. Matnda realiya ikkinchi marta uchraganda izohsiz qo‘llanishi mumkin.

Sof transkripsiya faqat ingliz tilida allaqachon o‘rnashgan realiyalar uchun maqbul. “Plov” va “pilaf” so‘zlari ingliz tili lug‘atlarida qayd etilgani sababli ularni izohsiz qoldirish mumkin. “Tandir” so‘zi bilan bog‘liq holat esa murakkabroq: ingliz tilida hind oshxonasi orqali kirgan “tandoor” shakli mavjud, biroq u o‘quvchida boshqa madaniyat bilan bog‘liq tasavvur uyg‘otishi mumkin. Shu sababli o‘zbekcha shaklni qisqa izoh bilan berish tavsiya etiladi.

Kalka usuli tahlil qilingan materialda kam uchraydi, biroq u ayrim hollarda samarali bo‘lishi mumkin. Masalan, “choyxona” so‘zining “teahouse” deb berilishi kalka hisoblanadi, chunki o‘zbekcha so‘zning ikki komponenti (choy + xona) inglizcha “tea” va “house” so‘zlari bilan aynan beriladi. Bunday kalka o‘quvchiga tushunarli, ammo yuqorida qayd etilgan madaniy mazmunni to‘liq ochib bermaydi. Shu sababli jadvalda “choyxona (teahouse)” shaklidagi kombinatsiyalangan variant tavsiya etildi: bunda kalka izoh vazifasini bajaradi.

Taxminiy tarjima realiyani unga yaqin vazifani bajaruvchi tushuncha bilan almashtirishni nazarda tutadi. “Beshik” so‘zining “cradle” deb berilishi axborot beruvchi matnlar uchun yetarli, ammo badiiy matnda o‘zbek beshigining o‘ziga xos tuzilishi va u bilan bog‘liq “beshik to‘yi” marosimi kabi madaniy mazmun yo‘qoladi. “Kelin salom” kabi marosim nomlarini transkripsiya qilish esa o‘quvchiga hech qanday ma’lumot bermaydi, shu bois bunday hollarda tasviriy tarjima maqsadga muvofiq.

Tahlil yana bir muhim jihatni ko‘rsatdi. Ingliz tilidagi manbalarda bir qator o‘zbek realiyalari rus tili orqali o‘tgan shaklda uchraydi: “chapan” (o‘zb. chopon), “chaikhana” (o‘zb. choyxona), “plov” (o‘zb. palov). Bu shakllar o‘zbek tilining fonetik qiyofasini emas, rus tilidagi talaffuzni aks ettiradi. L. Venuti ta’kidlaganidek, tarjimada tanlangan strategiya madaniyatning o‘quvchiga qanday ko‘rinishda taqdim etilishini belgilaydi (Venuti, 1995). Fikrimizcha, ingliz tilida mustahkam o‘rnashgan “plov” kabi shakllarni saqlab qolgan holda, yangi tarjimalarda o‘zbekcha asl shakllarga asoslangan transkripsiyani izchil qo‘llash lozim.

Transkripsiya bilan bog‘liq yana bir masala imlo me’yoriga taalluqli. O‘zbek lotin yozuvidagi “o‘” va “g‘” harflari ingliz tilida mavjud emasligi sababli “ko‘rpacha”, “do‘ppi”, “Navro‘z” kabi so‘zlar “korpacha”, “doppi”, “Navruz” shaklida beriladi. Bundan tashqari, transkripsiya qilingan realiyalar ingliz tilining grammatik qoidalariga bo‘ysunib, ko‘plik qo‘shimchasini qabul qiladi: “mahallas”, “doppis”. Bu holat realiyaning tarjima tiliga moslashib borayotganini ko‘rsatadi. Fikrimizcha, bitta matn yoki nashr doirasida yagona transliteratsiya tizimiga amal qilish va realiyani birinchi marta qo‘llashda izoh berish zarur.

Usul tanlashda matn turi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Turizmga oid matnlarda kombinatsiyalangan usul o‘quvchini madaniyat bilan tanishtirish vazifasiga eng mos keladi. Rasmiy-huquqiy matnlarda, masalan, “mahalla” institutini tavsiflashda izohning aniqligi birinchi o‘ringa chiqadi. Badiiy tarjimada esa matnni izohlar bilan ortiqcha yuklamaslik uchun realiyaning ma’nosi kontekst orqali ochilishi yoki sahifa ostidagi izohdan foydalanilishi mumkin. Realiyalar ko‘p bo‘lgan yirik asarlarda kitob oxirida qisqa lug‘at berish ham o‘quvchi uchun qulay hisoblanadi. Bu yondashuv Y. Nayda ilgari surgan dinamik ekvivalentlik tamoyiliga mos keladi (Nida, 1964).

Olingan natijalar tarjimon kompetensiyasi uchun ham muhim xulosalar beradi. Realiyalarni to‘g‘ri tarjima qilish uchun tarjimon ikki tilni bilishi bilan cheklanmasdan, har ikki madaniyatni ham chuqur tushunishi lozim. U realiyaning madaniy mazmunini aniqlay olishi, o‘quvchining bilim darajasini oldindan baholay olishi va matn turiga mos usulni tanlay olishi kerak. Shu bois tarjimonlarni tayyorlashda lingvokulturologik bilimlarni rivojlantirish, realiyalar bilan ishlash bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarni ko‘paytirish maqsadga muvofiq.

Xulosa

O‘tkazilgan tahlil o‘zbek milliy realiyalarini ingliz tiliga berishning yagona universal usuli mavjud emasligini ko‘rsatdi. Tahlil qilingan realiyalarning aksariyatida transkripsiya bilan qisqa izohni birlashtirgan kombinatsiyalangan usul milliy kolorit va tushunarlilik o‘rtasidagi muvozanatni eng yaxshi ta’minlaydi. Sof transkripsiya faqat ingliz tilida o‘rnashgan so‘zlar uchun, taxminiy va tasviriy tarjima esa ayrim maishiy va marosim tushunchalari uchun o‘rinli. Rus tili orqali o‘tgan shakllar o‘rniga o‘zbekcha asl shakllarga asoslangan transkripsiyani izchil qo‘llash, shuningdek, o‘zbek realiyalarining ingliz tilidagi me’yoriy lug‘atini yaratish dolzarb vazifa hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Musayev Q.** Tarjima nazariyasi asoslari. — Toshkent: Fan, 2005.
2. **Salomov G‘.** Tarjima nazariyasi asoslari. — Toshkent: O‘qituvchi, 1983.
3. **Baker M.** In other words: A coursebook on translation. — 2nd ed. — London: Routledge, 2011.
4. **Newmark P.** A textbook of translation. — New York: Prentice Hall, 1988.
5. **Nida E. A.** Toward a science of translating. — Leiden: E. J. Brill, 1964.
6. **Venuti L.** The translator’s invisibility: A history of translation. — London: Routledge, 1995.
7. **Влахов С., Флорин С.** Непереводимое в переводе. — Москва: Международные отношения, 1980.

8. **Комиссаров В. Н.** Теория перевода (лингвистические аспекты). — Москва: Высшая школа, 1990.

Нравится стиль общения ассистента?

ACADEMIC SCIENCE PUBLISHING